

KIRGIZLARDA DAĞ KEÇİLERİNİN KORUYUCU İYESİ “KAYBEREN” “Kayberen” As The Protective Keeper Of Kyrgyzs Mountain Coats

Mayramgül DIYKANBAY*

ÖZET

Türk boylarının sözlü edebiyatında Kayberen'e koruyucu bir kült olarak geniş bir şekilde yer verilmiştir. Dolayısıyla Kayberen kültü en eski zamanlardan başlayıp neolitik ve sonraki dönemlerde de karşımıza çıkar. Eski Kırgızlar Güney Sibirya'da yaşadığı dönemden itibaren dağ keçilerini bir kült olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bugu (Maral) ana ile ilgili de çokça totemik anlatılar vardır. Genelde bu anlatılar urukların ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Kısaca Türk boyları doğanın dışında da güçlerin olduğuna, ona zarar verirlse cezalanacaklarını düşünmüş ve korkmuşlardır. Dolayısıyla Türk boylarından biri olan Kırgızlar da her canlının koruyucu iyisi olduğuna inanırlar. Bu nedenle Kırgız mitolojisinde çok fazla koruyucu iye vardır. Kırgızların inanışlarına göre koruyucu iyeler; merhametli (zararsız) ve merhametsiz (zararlı) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Merhametli iyeler kimseye zarar vermezken, merhametsiz iyeler ise tüm canlı ve cansız varlıklara kötülük yapabileceklerdir. Kırgızların anlayışlarına göre Dağ keçilerinin koruyucu iyisi Kayberen, bembeyaz tenli kadın kılığında bir iyedir ve insanoğlunun ulaşamayacağı tepelerde bulunan mağaralarda yaşar. Onun görevi dağ keçilerini yani neslini kötülüklerden korumaktır. Ancak Kayberen merhametli iye olmasına rağmen neslini fazlasıyla tüketen avcılara beddua eder ve kötülük yapar. Kayberen'in bedduasına kalan avcının başına mutlaka bir felaket gelir. Bunun aksine Kayberen bazı avcıların karşısına çıkarak dağ keçisinin toynağına doldurulmuş ayran ikram eder ve neslini tüketmemesi için ricada bulunur. Kırgızlar arasındaki bu günümüzde de doğayı koruma, ona zarar vermeme gibi tüm dünya insanını ilgilendiren global meselelerden biri haline gelmiştir. Bu çalışmamızda dağ keçilerinin koruyucu iyisi Kayberen ile ilgili inanışlara yer verilir. Ayrıca dağ keçileri ile ilgili mitolojik unsurların destanlardaki yerinden bahsedilir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Dağ keçileri, Kayberen, koruyucu iyeler, inanışlar.

ABSTRACT

Kayberen has been widely included as a protective cult in the oral literature of Turkish tribes. Therefore, the cult of the Loser starts from the earliest times and appears in the neolithic and later periods as well. We learn that the ancient Kyrgyz saw mountain goats as a cult from the time they lived in southern Siberia. There are also many totemic narratives about the mother Bugu (Maral) ana. In short, Turkish tribes thought that there were forces outside of nature. Also they imagined that if they damage it they would be punished and they were afraid. Therefore, the Kyrgyz, one of the Turkish tribes, believe that every living thing has a protective keeper. Kayberen, the protector of mountain goats, is dressed as a white-skinned woman and lives in caves on the hills beyond human reach. He is also considered a compassionate owner. Its mission is to protect the mountain goats, that is, their generation from evil. However, even though Kayberen is merciful, he curses and does evil to predators who have consumed extensively. A catastrophe will come to the hunter who remains in the curse of Kayberen. On the contrary, Kayberen comes across some hunters and serves buttermilk filled with mountain goat's toe and asks him not to consume his generation. In this study, beliefs about Kayberen, the protector of mountain goats, are included. In addition, the mythological elements of mountain goats are mentioned in the epics and are compared with the beliefs found in other Turkish tribes.

Keywords: Kyrgyz people, Mountain goats, Kayberen, protective keepers, beliefs.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, mayramgul.diykanbayeva@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4990-6386.

Giriş

Mit; geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıca, evrenin doğuşu ile ilgili hayal gücü etkisiyle hayali, alegorik bir anlatım olan halk hikâyesi, mitos (TDK, 2009, s. 1403) olarak açıklanmıştır. Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözlüğünde "mit" kavramı "Şöhret olmuş bahadırlar, Tanrı ve dünyanın yaratılışı hakkında söylenmiş eski halk anlatıları" (Abduldayev, İsayev, 1969, s. 431) olarak tarif edilmiştir. Manas Ansiklopedisinde "Tabiatta rastlanmayan ya da hayal ürünü olarak ortaya çıkan sırlı, gizemli canlılar, ilginç durumlar, değişimler ve vakalar hakkında anlatılan efsaneler, masallar olarak geçmektedir (1995, s. 106). Ansiklopedide mit kavramı tarif edilirken efsane ve masal kavramı üzerinden tarif yapıldığı, mitlerin efsaneler ve masallarla ilişkili olarak ele alındığını görülmektedir (Çeribaş, 2013, s. 174). 14 ciltten oluşan "Kırgızlar" adlı eserin 12. Cildinde mit kavramı, "gerçekle çok ilişkili olmayan; fakat felsefi ve edebî hatıraları içinde barındıran, eski insanların tabiatı tanıma esnasındaki masumane hayalleri (Cusupov, 2011, s. 447) şeklinde verilmiştir. Mitler başlangıçla ilgidir ve başlangıçta dünyanın, evrenin, insanların, bitkilerin ve hayvanların nasıl yaratıldığını ele alır; tanrı ve tanrıların yardımcılarından bahseder. Mitin ve mit kahramanlarının tarihini belirlemek imkânsızdır (Çeribaş, 2013, s. 173).

Kırgızlar çok eskiden beri her canlının bir koruyucu ruhu olduğuna inanmışlar ve evcil hayvanların koruyucu iyelerinin olduğuna inandıkları gibi dağ keçilerinin de koruyucusunun olduğuna inanmışlardır. Kırgızların anlayışına göre dağ keçilerinin koruyucu iyesi Kayberen, bembeyaz tenli kadın kılığındadır ve insanoğlunun ulaşamayacağı tepelerde bulunan mağaralarda yaşayan bir varlıktır. Kayberen, Manas Ansiklopedisinde gayıp, gayp, gayıp eren; 1. gevşeyen, yabancı hayvanların (dağ keçisi, karaca, maral, teke vs.) genel ismi; 2. mitolojide söz konusu hayvanların koruyucu ruhu; 3. insanları koruyan göze gözükmeyen bir keramet güç olarak açıklanmıştır (1995, s. 255). Bu söz Arapçadaki "kayp" göze görünmeyen, gizli; "yaran" ise arkadaş, yoldaş, dost sözünden geldiği düşünülmektedir. Ancak Manas Ansiklopedisinde "gayıp" sözünün Kırgızların Araplarla kültür bağlantısı olmadan önce Kırgızların totem ve animist anlayışları sonucu ortaya çıktığı belirtilmiş ve aşağıdaki örnekler gösterilmiştir: Manas destanında yukarıdaki üç anlamda da kullanılır. Destanda gayıplar çeşitli ve karmaşık bir şekilde verilmiştir. Genelde Manas destanında geçen kızlar Aruuke, Aycürök, Kökmonçok, Kuyalı'nın anası babası ve halkı kayıptan yaratılmışlardır. Örneğin Bayın'ın kızı Aruuke ile dağ keçilerinin koruyucu ruhu ve anası sayılan Surecki'nin (kayberen) kızı Aşayran'ın ortak yönleri bulunmaktadır. Bu durum bize gayıpların anaerkil dönemde avcılık ile bağlantılı olarak ortaya çıktığını hatırlatır. Destanda Aycürök de gayıp kızı olarak anılır. Destanda geçen gayıp kızları Aruuke ile Aycürök olağanüstü güçlere sahiptirler. Onlar istedikleri zaman kılık değiştirebilirler, isterlerse insanlarla isterlerse gayıplarla yaşayabilirler. Aycürök isterse kuğu kılığına girer, düşmanı tarafından yaralanan ve ölüm döşeginde yatan Semetey'in üzerinden üç kere atlayarak iyileştirir. Destanda doğum esnasında, Manas'ın seferlerinde de gayıplar karşımıza çıkar. Manas öldüğünde oğlu Semetey'i Kanıkey Bukara'ya götürürken yolda onu Gayıp Akmaral emizdirir. Destanda "kayıptan akıl bulundu" sözleri sık sık geçer. Bu durum göze gözükmeyen gelip insana akıl veren, yol gösteren olarak görülür. Destanda bazen insanlar da, hayvanlar da gayba dönüşür. Bakay, Kanıkey, Semetey, Külçoro, Aycürök, hayvanlardan Taybuurul, Akşumkar, Kumayık hayatlarının sonunda gayıp yani kayıp olurlar. İnanışlara göre onlar dünya gezerek aniden karşısına çıkan ve zorda olan insanlara yardım gösterirler (1995, s. 255, 256).

Türk boylarının sözlü kültüründe koruyucu kült olarak Kayberen geniş bir yere sahiptir. Kayberen kültü çok eski zamanlardan başlayıp sonraki dönemlere kadarki araştırmalarda karşımıza çıkar. Kırgızlar güney Sibiry'a da yaşadığı dönemden itibaren dağ keçilerini bir totem olarak gördükleri de araştırmalarda anlatılır. Maral ana ile ilgili çok sayıda çalışma da buna bir örnektir. Bunlar genellikle kabilelerin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilir. Örneğin, Maral anadan insanoğlunun soyu çoğalmıştır inancından dolayı dağ keçilerine zarar vermekten

kaçınılmıştır. Ona karşı gelirlerse onlar tarafından cezalandırılacağından kormuşlardır.

Kırgızların inanışlarına göre merhametli bir iye olarak kabul görülen Kayberen'in görevi dağ keçilerini, yani neslini kötülüklerden korumaktır. Ancak Kayberen merhametli bir iye olmasına rağmen kendi çıkarları için kısaca neslini fazlasıyla tüketen avcılara beddua eder ve kötülük yapar. Kayberen tarafından lanetlenen avcının başına mutlaka bir felaket gelir. Bunun aksine Kayberen bazı avcıların karşısına çıkarak dağ keçisinin toynağına doldurulmuş ayran ikram eder ve neslini tüketmemesi için ricada bulunur. Kendisini dinleyen avcıları ödüllendirir.

Dağ Keçilerinin Koruyucusu "Kayberen"

Kült terimi, Sedat Veyis Örnek tarafından "Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınış. Bu saygı ve tapınış duayı, kurbanı, belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler, kült yeri olarak kullanılır" (1971:148,149) olarak açıklanmıştır. Hayvan kültü ise hayvan ile insan arasındaki dinsel ve büyüsel bir ilişki içerisinde toplanmıştır. Dolayısıyla geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgızlarda hayvanın önemi büyük olmuş ve zaman geçtikçe kutsallık kazanmıştır. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da çok eski avcılık devrinde ortaya çıkan totemlerden biri dağ keçileri, dolayısıyla onların koruyucusu Kayberendir. Kayberen dağ keçilerinin, tekelerin, maralların ve karacaların koruyucusudur. O aslında avcıların avlanmasına karşı değil. Ancak neslini aşırı tüketenleri önce uyarır, uymazsa cezalandırır (Baycigitov, 1985, s. 80). Ayrıca Kayberen annelik özelliğe sahiptir. O avcılarla dağ keçileri arasında bir bağlantı kurar, onların arasındaki iletişimi de düzene sokar. Dolayısıyla kutsaldır. Bundan dolayı Kırgızlar dağ keçilerinin eti şifa saymış, hastalara vermiş, deri ve boynuzunu nazardan korumak için kullanmışlardır. Mezarlıkların başına dağ keçilerinin boynuzlarının asılması da onun kutsal sayılmasından ve totem olmasındandır. Etnograf S. M. Abramzon da bu konuya değinmiş ve Kırgızlar arasında yaşayan "Müyüzdüü Ene" (Boynuzlu Ana) ile ilgili efsaneyi örnek göstermiştir. Söz konusu efsanelere bakıldığında Kırgızların Bugu kabilesinin ilk anası boynuzlu bir kadındır. O dağ keçilerinin kutsal iyesinin kızıdır. Kırgızlardaki Bugu kabilesinin totemik ilk anasının karakteri Sayan-Altay halklarındaki yabani boynuzlu hayvanlarla dağ keçileri ile ilgili inanışların sıkı bağlantılı olduğunu söyler (1971, s. 282). Ayrıca Abramzon eski Türk boylarında dağ keçilerinin önemli totemlerden olduğunu da belirtir.

Günümüzde de Kırgızlarda avcılık ile ilgili çeşitli uygulamalar ve yasaklar mevcuttur. Avcılar ava çıkmadan önce avının bol olması ve sağ salim geri dönmesi için dağ keçilerinin koruyucu ruhu Kayberen'e ve dağlara dua ederler, onlardan medet umarlar:

*Kayberen ata çeberim,
Sıynamın men daga.
Menin colum kayıptan,
Caratkan özü buyurgan.
Too taşından tayğıltpa,
Kur kol kayra kelbeyin,
Arkar, kulca aralaş,
Alduma tuštaş kele kör,
Kayberen ata çeberim,
Iriskı kolgo bere kör
Oomiyyin!*

Kayberen ata üstadım,
Sığınırım ben sana.
Benim yolum gaipten,
Yaradan kendi buyurmuş.
Dağ, taşında kaydırma,
Eli boş geri dönmeyim.
Maral, karaca karışık,
Tam karşıma çıkıver,
Kayberen baba üstadım,
Rızkımı elime veriver
Amin!

(Akmataliyev, (vd), 2004, s. 541).

Kırgızlar ayrıca av silahlarına da dikkatli davranmışlardır. Onları kutsal saymışlar. Örneğin tüfeğin üzerinden atlamak yasaklanmıştır. Teke avladıklarında kanını tüfeğe sürmüşlerdir. Bu durum büyük ihtimalle avın bol olması ve av yolunun açık olması dileğiyle ilgilidir. Ayrıca Kırgızların inanışlarına göre dağ keçilerinin koruyucu iyesi Kayberen'in elinden bir şey içen veya onun duasını alan

avcının yolu açık olur, çabuk zenginleşir ve nesli çoğalır. Bununla ilgili bir efsane şöyledir: Çok eskiden bir avcı yavrusu olan bir keçiyi yaralar, keçi ölmez, avcı bir kere daha vurmak ister. Ancak kurşunu biter. Aksayarak kaçan keçiyi sağ yakalamak için avcı peşine düşer, kovalar. Kaçan keçi bir mağaraya girer. Avcı mağaraya tam girmek üzereyken içeriden "keşke yavrunu vuraydın" diye bir söz duyar. Korkmasına rağmen mağaraya giren avcı içeride bir bembeyaz saçlı kadınla karşılaşır. Kadın bir kâseye ayran koyup avcıya uzatır ve bundan sonar yavrusu olan keçileri vurmaması gerektiğini, günah olacağını söyler. Aslında o yaşlı kadın dağ keçilerinin koruyucu iyesi Kayberen'dir. Avcı kâsedeki ayranı içmesine rağmen tüketemez (Akmataliyev (vd), 2004, s. 542). Anlaşıldığı üzere efsanede de Kayberen neslini korumaya almıştır.

Kırgızların inanışlarına göre dağ keçilerini acımasızca kıran, özellikle yavrulama döneminde avlayan avcılar dağ keçilerinin koruyucu ruhlarının gazabına uğrar. "Kococaş" destanında uyarılara rağmen avlanmaya devam eden avcı Kococaş'a Sur eçki şu şekilde beddua eder:

*Dalaydan beri Kococaş,
Tartpadın menden çengeldi.
Taalayña kur kılsm,
Uşu turgan cerlerdi.
Kayrılıp cüzün körböy kal,
Kaygırgan kıtay elderdi.
Mergen bolboy kurup kal,
Askadan tüşpöy ulup kal.
Turup kal mergen askada,
Tuuganga caman iş bolsun.
Kalgın Mergen asakda,
Kara taştı kuçaktap
(Akmataliyev, 2007, s. 186).*

Uzun süredir Kococaş,
Çekmedin benden elini.
Şansına hep boş kalsın,
Ayakaltındaki yerlerin.
Geri dönüp görmeyesin,
Üzülen Kıtay halkını,
Avcı olmayıp kahrol,
Uçurumda uluyup kal.
İnemeyip kal avcı uçurumda
Akraban için kötü olsun,
Kalın avcı uçurumda,
Kara taşa sarılıp

Dağ keçilerinin bedduasına uğrayan avcının başına mutlaka bir kötülük gelir. Dolayısıyla bu kötülüğü Kayberen ve Sureçki gibi dağ keçilerinin koruyucu ruhları getirir. Kısaca o neslini acımasızca avlayanları cezalandırır. Bu tür konuşan geyikler Türk halk edebiyatında çok görülür.

Kırgızlar dağ keçilerinin koruyucu iyesinin iki şekilde olduğuna inanırlar. Biri bildiğimiz dağ keçisidir ve kulağında damgası vardır, biri ise beyaz saçlı kadındır. Aynı zamanda bunların bir kılıktan diğerine geçtiğini de düşünürler. Biz bunu "Kococaş" destanında, "Karagul Botom" manzumesinde geçen mitolojik olaylardan görebiliriz. Tumaş isimli bir avcı oňko turguzat¹ (Cusupov, 2011, s. 313). "Oňko turuu" da avcı için dağ keçilerini fazla vurduğunu, artık avcılığı bırakması gerektiğini anlatan bir uyarıdır. Bu uyarı bazen avcıya rüyası aracılığıyla da verilmiştir (Moldokulova, 2016, s. 108). Bu uyarıyı dikkate almayan Tumaş avcı bir gün av bulamayıp dönerken kendisini beklerken bir ağaç dibinde uyuyakalan, dağ keçisi postundan kürk giyen oğlunu dağ keçisi sanarak vurur. Böylece biricik oğlundan ayrılan avcı "Karagul Botom" diye ağlayıp kaygıyla gün geçirir. Bu mitolojik olay zaman geçtikçe gelişerek günümüzde "Karagul Botom" manzumesi ortaya çıkmış ve nesilden nesle aktarılmaktadır. "Kococas" destanında ise dağ keçilerinin koruyucu iyesi Sureçki neslini acımasızca kıran avcıyı yolundan şaşırtarak bir uçuruma götürüp ölüme terk eder:

*Dalbastap kaçtı Sur eçki,
Dalay özön saylarga.
Beş-Taştın toosun kırkalap,
Kaçıp tüştü Sur eçki,*

Telaşla kaçtı Sur keçi,
Birçok nehir, derelere.
Beş-Taş dağının tepesiyle
Kaçıp gitti Sur keçi.

¹ Kırgızların inanışına göre avcının vurduğu bininci geyik insan gibi arka ayaklarına üzerine durarak ve avcıya kayberenin neslini çok vurmamasını, olmazsa bir kötülük geleceğini söyleyip uyarıda bulunmuş. Buna Kırgızlar oňko turguzuu derler.

*Taldı-Bulak kaynarga,
Barbagan ceri kalgan çok,
Uçurap neçen caylarga.
Taldı-Bulak kaynardan,
Talaasına tüştü emi.
Biröö mergen, bir eçki,
Kıyın boldu işteri*
(Akmataliyev, 2007, s. 154).

*Taldı-Bulak pınarına,
Gitmediği yer kalmadı,
Denk geldi birçok yerlere.
Taldı-Bulak yerlerden,
Ovalara indi şimdi.
Biri avcı, biri keçi,
Zor oldu onların işleri*

Destanın ana kahramanları avcı Kococaş ile Sureçkidir. Sureçki destanda olağanüstü güce sahiptir. Çünkü o neslini tüketen Kococaş'ı uçuruma götürüp bırakmıştır.

Kococaş destanında dağ keçilerinin koruyucusu Sureçki destana sonradan giren bir kahraman değildir. Sureçki destanın temelini oluşturur, o her ne kadar avcı Kococaş'a karşı gelen, zarar veren olumsuz mitolojik bir güç olarak görünse de, kendi neslini tükenmekten korumaktadır. Destanda Sureçki bir totemdir ve ayrıca destanın çok eski bir destan odluğunun göstergesidir. Eski insanların doğaya olan tavrı, davranışı destanın ana konularından biridir. Kayberen'in yani Süreçki'nin kutsallığına, onun insanoğlunun nesliyle olan ilişkisine inanmak destanda totemik unsurların olduğunu açıkça göstergesidir. Yukarıda verdiğimiz iki örnekte de dağ keçilerinin koruyucu iyesi Kayberen /Sureçki tarafından cezalandırılan avcıları görmekteyiz. Kayberen totemine olan saygı, ona olan inanış Kırgızlar arasında günümüzde de yaşamaktadır. Kısaca Kayberen'in bedduasına uğrayan kişi biricik çocuğundan ayrılır, ömür boyunca ağlar. Aksine Kayberen'in hayırduasını alan avcı ise çabuk zenginleşir, nesli çoğalır.

Kırgızlarda avcılar ava çıktıklarında her zaman dağ keçilerinin koruyucu ruhu Kayberen'in kurallarına uymuşlardır. Mesela, av sırasında bir iki taneden fazla vurmama, hamile ve yavruladığı dönemlerde avlamama, diri yakalayıp eziyet etmeme vs. Kurallara uymayanlar Kayberen tarafından cezalandırılacaktır.

Dağ keçilerinin bir mitolojik varlık olarak uzun süredir yaşadığı arkeolojik kazılarda da anlaşılmıştır. Ayrıca çok eski dönemlere ait mezar taşlarına, kayalara çizilen dağ keçilerinin resimleri de onun çok eski bir totem olduğunun göstermektedir.

Eskiden Kırgız şamanları ritüel esnasında yardımcı ruhlarıyla beraber Kayberen'i, Maral Anayı da anmış ve yardıma çağırılmışlardır:

*Aylanayın Ak-Taylak!¹
Aydoocu bolson ayday kör,
Baylooçu bolsoñ baylay kör.
Kayberen menen kırk çilten²,
Kapaska salıp caylay kör.
Tee kara toonun boorunan,
Ak Maralum tez kelgin!*
(Bayaliyeva, 1972, s. 137).

*Kurban olduğum Ak-Taylak!
Kovalayıcı ise kovalayıver,
Bağlayıcı ise bağlayıver.
Kayberen ile kırk çilten
Kafese koyup yok ediver.
Şuradaki dağın tepesinden,
Ak Maral'ım çabuk gelin!*

Bu durumu etnograf Bayaliyeva kabile totemi olan dağ keçisinin bireysel bir şamanın totemine dönüştüğünün göstergesidir diye değerlendirir. Ayrıca şamanlar maralı öylesine anmazlar, "ak maral benim anacağım" diyerek bir kadın olarak anarlar. Şamanların kullandıkları kamçı, bıçak gibi eşyalarının üzerine dağ keçilerinin resimleri çizilmiştir. Bu durum Altay şamanlarında da karşımıza çıkar. Altay şamanlarının yardımcı ruhlarının arasında da dağ keçilerinin önemli yeri vardır. Ögel "Türk Mitolojisi" adlı eserinde Kuzey-Batı Sibiry'a'daki Samoyedler arasında bu inanışı: "Her şamanın bir ren geyiği vardır. Bunun, geyik şeklinde bir ruh olduğuna inanılır... Şaman ile birlikte, kavga eder. Ancak şaman ölünce geyik de ölür. Ölen şamanın oğlu babasının bir heykelini yaptırdı ve başına da, bir geyik boynuzu koydu"

¹ Develerin koruyucu ruhudur.

² Destanlarda geçen göze gözükmeyen mitolojik varlıklar.

şeklinde açıklar (2014, s.136).

Kırgızlar dağ keçilerinin boynuzlarını nazardan ve kötülüklerden korunmak için evlerinin kapılarına asmışlar, ev eşyalarına dağ keçilerinin resimleri işlenmiştir. Günümüzde Kırgız sözlü kültüründe Maral Ana ile ilgili efsanenin damarındaki mitolojik anlayış işte bu inanın sonucudur.

Kayberen, Maral Ana ile ilgili araştırmaları Abramzon, Bayaliyeva, Kebekova, Kıdırbayeva, Valihanov, Soltonoyev gibi araştırmacılar ele almışlardır. Halk bilimci Zakirov'un derlediği efsanede Bugu kabilesinin anası bir Kayberen'dir. Nitekim gaibin kızı insanoğluyla evlendiğinde de özelliklerini bırakmaz. Dolayısıyla Kayberen'in en önemli özelliklerinden biri hem insan hem de dağ keçisi kılığına girebilmesidir.

J. P. Roux bu durumu bu şekilde özetler: Göçebe çoban ya da ilkel avcı, sıradan olan ile olağanüstü olan arasına bir sınır koyamadığından, kampa bir düşman girdiğinde köpeğin havlamasını, devenin uzun süre susuz kalmasını, vahşi bir dişi hayvanın terk edilmiş çocuğu sütle beslemesini normal karşılar. Bu tür hizmetlerin anısına minnettarlığını sunduğu anda dinsel boyuta geçilir. Çünkü hizmet eden hayvan, boyun dayanısan üyesidir ve boy adına hareket eder (2005, s. 129).

Sonuç

Bilim insanlarının da işaret ettiği gibi dağ keçilerinin totem olduğuyla ilgili inanışlar sadece Kırgızlarda değil, eski Türk boylarıyla beraber başka milletlerde de karşımıza çıkar. Dağ keçilerinin koruyucu iyeleri anaerkil dönemde kadın kılığına girerek neslini koruma hizmetini etmişlerdir.

Kırgızlar karaca, maral gibi dağ keçilerini genel olarak geyik veya kayıp (gaip) diye adlandırmışlardır. Onlar dağ keçileri için Allah'ın hayvanı demişler ve kötülük yapmaktan korkmuşlardır. Halkın inancına göre bir avcı bin tane geyik avladıktan sonra avcılığı bırakması gerekir. Bırakmazsa başına kötülük gelebilir. Bin olduğunu zaten vurulan bininci geyik vurulup düşerken iki ayağıyla dik durarak işaret eder, bazen de avcının rüyasına girerek işaret verir. Kırgız sözlü kültüründe "Karagul Botom" manzumesi ile "Kococaş" destanının ana unsurunu dağ keçilerinin koruyucusu Kayberen ile Sureçki oluşturur. Onlar dağ keçilerinin çoğalması için imkân sağlar, avcılardan onları tüketmemeleri için ricada bulunur.

Kayberen insanoğlunda sadece iyilik yapar, ana babası olmayan çocukları emzirir, besler. Kayberen hayvan biçiminden insan biçimine girme özelliğine sahiptir. Bundan dolayı onlar insanoğluyla aile kurma yetisine de sahiptirler. Bu durumu biz Kococaş'ın oğlu Moldocaş ile Sureçkinin kızının evliliğinde, ayrıca Maral ana efsanesinde görürüz. Ayrıca Manas destanında geçen Ayçürök başta olan gaibin kızları da buna bir örnektir.

Dağ keçisi yani Kayberen, insanın mitolojik inanışları, sosyal ekonomik durumu, kısaca Kırgızların avcılık döneminde şekillenen ilk dini anlayışlarının malzemesi, hayat tecrübesinin sonucudur. Ayrıca ilk kaynağı anaerkil yani avcılığı meslek edindiği dönemlerde ortaya çıktığı kesin muhtemeldir. Kococaş destanının ana teması, ideolojisi doğa ile insanın arasındaki ilişkiyi, uyumu anlatır. İnsan doğaya acımasızca zarar verirse, doğa da onun intikamını alacaktır.

Kayberen'in uyarmasına rağmen onun neslini acımasızca avlayan mitolojik efsaneler sadece Kırgız sözlü kültüründe değil, Kazak, Altay boylarında da karşımıza çıktığını araştırmalar göstermiştir. Maral gibi dağ keçisinin bir kabilenin anası olmasına inanmalar bir bakımdan insan hayatını da kontrole almıştır. Onlar etnograf Bayaliyeva'nın da belirttiği gibi yarı insan, yarı hayvan şeklinde dağ keçilerinin anası, koruyucu ruhudur. Bunu biz "Kococaş" destanındaki keçilerin anası olan Sureçki'den anlayabiliyoruz

Sonuçta söz konusu tabular günümüzde doğayı koruma, ona zarar vermeme gibi küresel konuyla yerini değiştirmiş durumdadır.

KAYNAKÇA

- Abduldayev, E; İsayev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*, Frunze: Mektep Basması.
- Abramzon, S. M. (1971). *Kırgızı i İh Enogenetiçeskie i İstoriko-Kulturne Svyazi*. Leningrad: Nauka.
- Akmataliyev, A. (vd). (2004). *Kırgız Adabiyatının Tarıhı, C. 1*. Bişkek: Şam Basması.
- Akmataliyev, A. (vd). (2007). *Kococaş Destanı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Bayaliyeva, T. D. (1972). *Do İslamskiye Verovaniya i İh Percitki u Kırgızov*, Frunze: İlim Basması.
- Baycigitov, K. (1985). *Kırgız Mifleri, Ulaşıları cana Legandaları*, Frunze: İlim Basması.
- Cusupov, K. (2011). *Anız, Mif. Kırgızdar C. 12*. Bişkek: Biyiktik Basması.
- Çeribaş, M. (2013). *Kırgız Türklerini Mitlerinde ve Efsanelerinde. Bengü Bitig* (Haz. B. G. Gökçe), s. 173-200, Ankara: Öncü Kitap.
- Manas Ensklopediyası, (1995), C. I. Bişkek: Muras Basması.
- Moldokulova, D. T. (2016). *Kırgızdardın Saltık Cürüm Turumu*, Frunze: Sarıbayev, T. T Basması.
- Orozova, G. (2012). *Karagul Botom, El Adabiyatı Seriyası, C. 31*. Bişkek: Biyiktik Basması.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi, C. II*, Ankara: TTK Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2009). Ankara: TDK Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara: A. Ü. DTCF Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- <https://ansya.ru/health/mif-oozeki-kara-szdn/pg-6.html>

Hakem Değerlendirmesi: Dış, bağımsız.

Yazar Katkıları:

Birinci yazar: %100

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

First Author: %100

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.